

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/22/11-14>

Şəhanə Əsgərova
Azərbaycan Dillər Universiteti
doktorant
shahanaasgarova@gmail.com
ORCID ID 0000 – 0003 – 0890 – 0065

METAFORANIN MƏCAZLAR SİSTEMİNDƏ YERİ

Xülasə

Sözün çoxmənalılığı imkan verir ki, hər hansı leksik vahid öz ilkin mənasından başqa yeni mənalara da ifadə etsin. Sözün müstəqim mənasından uzaqlaşaraq yaratdığı yeni məna “məcazi” məna adlanır. Məcəzi məna dil faktı olmaqla yanaşı, bədii əsərlərdə obrazlılıq, ekspressivlik, ifadəlilik verir. Məcəzin bir neçə növü vardır. Onlardan ən məhsuldarı metaforadır. Həm yaranma yollarının müxtəlifliyinə, həm də ifadə imkanlarının zənginliyinə görə metafora məcazlar sistemində özünəməxsus yer tutmuşdur. Metafora əşya və hadisələr arasında müəyyən oxşarlıq, bənzəyiş əsasında yaranır. Belə ki, sözlər əşya və hadisələr arasındakı müəyyən oxşarlığa (forma oxşarlığı, rəng oxşarlığı, keyfiyyət oxşarlığı, hərəkət oxşarlığı və s.) görə başqa əşyalar üzərinə köçürülür. Leksik metaforalar dilin lüğət tərkibində sabitləşməklə, lüğət tərkibinin zənginləşməsində mühüm rol oynayır. Üslubi metaforalar isə yazıçının təxəyyülünün məhsulu olmaqla bədii əsərə rəngarənglik bəxş edir.

Metaforanın digər məcazlar arasındakı yerini müəyyən etmək üçün, onu məcazın digər növləri - təşbeh, metonimiya və sinekdoxa ilə müqayisə etmək lazımdır.

Açar sözlər: metafora, məcaz, metonimiya, təşbeh, sinekdoxa

Shahana Askerova
Azerbaijan University of Languages
Ph.D student
shahanaasgarova@gmail.com
ORCID ID 0000 – 0003 – 0890 – 0065

The place of metaphor in the system of tropes

Abstract

Polysemy of the words allows any lexical unit to express new meanings besides its original meaning. The new meaning created by moving away from the literal meaning of the word is called figurative meaning. Figurative meaning, besides being a fact of language, gives figurativeness, expressiveness to artistic works. There are several types of trope. The most productive of them is metaphor. Due to the diversity of the ways of creation and the richness of synonyms, metaphor has a special place in the system of tropes. Metaphor is created on the basis of certain similarities based on feelings and events. So that words are transferred to other objects due to a certain similarity (shape similarity, color similarity, qualitative similarity, movement similarity etc.) between things and events. Lexical metaphors are fixed in the vocabulary of the language, play an important role in enriching vocabulary. Stylistic metaphors, being the product of the writer's imagination, give color to the artistic work.

In order to determine the place of metaphor among other tropes, it is necessary to compare it with other types of tropes, comparison, metonymy, synecdoche.

Keywords: metaphor, trope, metonymy, comparison, synecdoche

Giriş

Dildə anlayışlar çox, onları adlandıran sözlər isə azdır. Sözlərin polisemiyası (çoxmənalılığı) imkan verir ki, bir söz bir neçə məhfumu adlandıra bilsin. Beləliklə sözlər öz ilkin, müstəqim mənalarından uzaqlaşaraq məcazi mənə kəsb edirlər. Məcəzi mənə əşya, obyekt və hadisələr arasında müəyyən oxşarlıq, bənzəyiş və müxtəlif əlaqələr əsasında yaranır. Məcəzalar bədii dilin obrazlı təsvir və ifadə vasitələri olmaqla dilçilik sahəsi kimi 40-cı illərdən öyrənilməyə başlanılmışdır. 40-cı illərə qədər isə dilin məcəzalar sistemi ədəbiyyatşünaslıq aspekti sayılmış və onun nəzəri məsələləri, təhlili ədəbiyyat nəzəriyyəsi baxımından aparılmışdır. Məcəzalar sisteminin dilçilik sahəsi kimi öyrənilməsində rus dilçisi V.V.Vinoqrodovun böyük xidmətləri olmuşdur. Məcəzi mənə dil faktı olmaqla yanaşı, bədii əsərlərdə bədii-üslubi mahiyyət daşıyır. Azərbaycan, ingilis, fransız dillərində mənə köçürməsi, üslubi fiqurlar, məcəzalar haqqında dilçilərin müxtəlif fikirləri vardır. Mənə dəyişməsi dilin lüğət tərkibini zənginləşdirən mənbələrdən biridir (Moren, Teterevnikova, 1970: 172). Məcəz sözün dolayı yolla ifadə etdiyi mənədir. Fransız dilçilik ədəbiyyatında məcəzalar üslubi fiqurlar adlandırılır. Fransız dilçiliyində məcəzalara eyni zamanda troplar da deyilir. Rəsmi üslub istisna olmaqla, müasir fransız dilinin bütün üslublarında troplara müraciət olunur (Djabbarov, 2015: 97). Müxtəlif dillərdə məcəzaların bölgüsü və təsnifatı fərqli aparılmışdır. Məcəzalar və onun təsnifatı məsələsi hələ qədim dövrdən dilçilərin diqqətini cəlb etmişdir. Rus dilçisi Lyasota məcəzaları metafora, metonimiya, sinekdoxa və evfemizmlər kimi qruplaşdırmışdır. L.V.Şepilova məcəzaları metafora, alleqoriya, metonimiya, sinekdoxa, mübaliğə, litota, ironiya və epitet olaraq qruplaşdırmışdır. M.K.Moren, N.N.Teterevnikova “Fransız dilinin üslubiyyatı kitabında” sözün həqiqi mənasından başqa yeni mənə kəsb etməsini məcəz və ya fiqur adlandırmışlar.

Metaforanın məcəzalar sistemində özünəməxsus yeri vardır. Metafora yunan sözü olub köçürmə deməkdir. Məcəzin ən qədim növü olan metafora hələ antik dövr filosofları, Aristotel, Kvintilian, Siseron və başqalarının diqqətini cəlb etmişdir. Metaforadan bəhs edərkən Kvintilian onu “məcəzin ən gözəli” adlandırmışdır. “English Stylistics” kitabının müəllifi Ü.D.Hacıyeva metaforanın geniş imkanlarından bəhs edən metaforanın bəzən köməkçi nitq hissələri ilə ifadə olunduğunu qeyd edir (Hacıyeva, 2014: 50). Metafora müqayisə əsasında yaranır. Əşya və hadisələr arasında mövcud olan oxşarlıq, bənzəyiş əsasında bir söz bir neçə anlayışı adlandıra bilir. Metaforanın iki növü vardır. 1.Leksik metafora 2. Üslubi metafora. Leksik metaforalar ümumişlək metaforalardır. Bunlar danışq dilində daha çox istifadə olunur. Bu cür metaforalara obrazlılığını itirmiş olsalar da bədii əsərlərdə rast gəlmək mümkündür. İnsan təfəkkürünün məhsulu olan üslubi metaforalar isə bədii əsərlərin ifadə gücünü artıran obrazlı ifadələrdir.

Məcəzalar sistemində metaforanın yerini müəyyənləşdirmək üçün onun məcəzin digər növləri olan təşbeh – bənzətmə, metonimiya, sinekdoxa ilə fərqli və oxşar xüsusiyyətləri fransızdilli yazıçı Erik – Emmanuel Şmitdin əsərlərindən götürülmüş nümunələr əsasında göstərilmişdir. Həm Azərbaycan, həm fransız dilçiləri ilk növbədə metafora ilə təşbehin fərqlərini araşdırmağı vacib bilmişdilər. Çünki hər iki məcəz bir-birinə çox yaxındır.

Təşbeh, yaxud bənzətmə məcəzin növlərindən biridir. Təşbeh də metafora kimi müqayisə əsasında yaranır.

İstər klassik, istərsə də müasir fransız ədəbiyyatında heyvan və quş adları, səma cisimləri, coğrafi adlar, tarixi və əfsanəvi şəxs adları, vaxt bildiren sözlərlə mükəmməl təşbeh nümunələri, eləcə də metaforalar yaradılmışdır. Təşbehin düzəlməsində bənzəyən tərəf, bənzədilən tərəf və bənzətmə qoşması *comme, tel, telle* iştirak edir. Metaforada isə bənzətmə qoşması işlədilmir.

Elle me fixe, tel un serpent qui s'apprête à mordre sa proie. O, mənə ovunu dişləməyə hazırlaşan ilan kimi baxırdı. Burada tel – « kimi »bənzətmə qoşmasından istifadə edilərək bənzətmə yaradılmışdır.

- *Tais - toi, serpent !* (Schmitt, 2021: 296). *Sən sus, ilan.* Bu nümunə isə metaforadır. Müraciət olunan şəxsi mənfi xüsusiyyətlərinə görə ilana bənzədilmişdir.

Ses doigts tordus et jaunes comme les pattes d'un poulet roulèrent du chanvre, mais il interrompit son geste, soudain désarçonné (Schmitt, 2021: 107). *Ses doigts tordus et jaunes comme*

les pattes d'un poulet – onun toyuq ayağı kimi büzüşmüş və sarı barmaqları, comme "kimi" bənzətmə qoşmasından istifadə edilərək, onun barmaqları toyuğun ayağına bənzədilmişdir.

Un vol de grives, épais comme un nuage, changea de versant (Schmitt, 2021: 22). *Bulud kimi sıx qaratoyuq sürüsü istiqaməti dəyişdi.*

La forêt s'assoupissait autre de nous, telle une ruche morte. Meşə ətrafımızda ölü pətək kimi yuxulayırdı.

Sous le coup, l'arbre craqua, tel un homme qui crie... (Schmitt, 2021: 176). *Zərbənin təsiri altında, ağac qışqıran insan kimi çatladı. Ağacın çatlama səsinə insan qışqırığına bənzətməklə və tel – kimi qoşmasından istifadə etməklə təsirli təşbeh nümunəsi yaradılmışdır.*

İnsana aid xüsusiyyətləri cansız əşyalar və ya mücərrəd varlıqlar üzərinə köçürməklə yaranan metaforalar üstünlük təşkil edir. Bu cür metaforalar *təcəssüm*, *şəxsləndirmə* adlanır. Şəxsləndirmə metaforanın bir növü olduğu üçün onları müqayisə etməyə ehtiyac yoxdur. Qeyd edək ki, bütün şəxsləndirmələr metaforadır, lakin bütün metaforalar şəxsləndirmə deyildir.

La chance me sourit (Schmitt, 2021: 151). *Şans mənə gülümsəyir. Sourire – gülümsəmək feili insana xas olan bir hərəkətdir, bunu cansız varlıq üzərinə köçürməklə onun canlı təsvirini yaradılmışdır.*

Metafora da bənzətmə, oxşarlıq əsasında yaranır, lakin bənzətmə qoşması yoxdur.

Je ne suis qu'un mort – vivant (Schmitt, 2021: 106). *Mən yalnız yaşayan ölüyəm. Bu nümunədə yazıçı antonim sözlərdən (yaşayan – ölü) istifadə edərək, təzad ifadə edən metafora nümunəsi yaratmışdır. Daha dəqiq desək, antonim sözlərin (yaşayan – ölü) qarşılaşdırılması ilə düzələn məcaz – oksimoron adlanır.*

Puisque je quittais ce paradis naturel, je fêtais l'adieu par une action spéciale: les yeux de biche (Schmitt, 2021: 68). *Puisque je quittais ce paradis naturel – mən bu təbii cənnəti tərk edəndən bəri... Yazıçı məkanı cənnətə bənzətməklə daha təsirli metafora yaratmışdır.*

Qayğı, əzizləmə, nəvaziş mənalarında işlənən metaforalar.

A demain, mon amour (Schmitt, 2021: 27). *Sabaha qədər, sevgilim.*

- *Malatantra, ma toute belle!* (Schmitt, 2021: 270). *Malatantra, mənim gözəlim.*

Metaforanın metonimiyadan fərqi.

Metonimiya yunan sözü olub, bir sözün başqa sözlə əvəz olunmasıdır. Bir sözün başqa sözlə əvəz olunması metaforada olduğu kimi, bənzərlik əsasında deyil, fərqli əşya və hadisələrin qarşılaşdırılmasından əmələ gələn daxili və xarici əlaqələr əsasında mümkün olur. Metonimiya qarşılaşdırılmış əşya və hadisələr arasındakı müxtəlif əlaqələrin varlığından yaranır. Metonimiya metafora kimi iki cür olur 1. Sabit, ümumişlək metonimiyalar 2. Obrazlı metonimiyalar.

Bədii ədəbiyyatda metonimiyaların hər iki növündən də istifadə olunur. Metonimiyaların əmələgəlmə yolları da fərqlidir.

Metaforada obrazlılıq, ekspressivlik metonimiyaya nisbətən daha güclüdür. Metonimiya daha çox yığcam ifadə olunur. Azərbaycan dilində metonimiya yalnız isimlərlə ifadə olunduğu halda, fransız dilində isə metafora kimi metonimiya da müxtəlif nitq hissələri ilə ifadə oluna bilər. Metaforada yeni anlayış, hər hansı məhfumu adlandırma mövcuddur. Metonimiyanın belə bir funksiyası yoxdur.

Metafora da, metonimiya da insan təfəkkürünün məhsuludur. Əşya və hadisələr arasında müəyyən əlaqələrin mövcudluğu müəyyən edilərək uyğun metaforik və metonimik ifadələr yaradılır. Məcəzin hər iki növündən bədii ədəbiyyatda geniş istifadə olunur.

Noam proteste, se justifie de sa bonne foi, le convainc d'aller boire une verre (Schmitt, 2021: 11). *boire une verre – bir stəkan içmək, yəni stəkanın içindəkini içmək, bir stəkan su, bir stəkan çay, bir stəkan süd.*

Məkan adları ilə düzələn metonimiyalar üstünlük təşkil edir.

Tout le village te le confirmera (Schmitt, 2021: 101). *bütün kənd sənə onu təstiqləyəcək. Tout le village – bütün kənd yəni kənddəkilər, kənd sakinləri.*

Le marché, en particulier, l'a sérieusement intéressé (Schmitt, 2021: 60). *Xüsusilə bazar onu ciddi şəkildə maraqlandırır. Bazar dedikdə bazardakılar, satılan əşyalar və yaxud da qarşılaşdığı insanlar nəzərdə tutulur.*

Məkan adları ilə düzələn metaforalar da mövcuddur. Lakin burada həmin məkanda yaşayan insanlar nəzərdə tutulmur.

Məcazın növlərindən biri də sinekdoxadır. Sinekdoxa daha çox metonimiyaya yaxındır və ən çox metonimiya ilə qarışıq salınır. Bəzən danışarkən bütövün bir hissəsini və yaxud əksinə ayrı-ayrı hissənin ifadə etdiyi mənanı bütövlə işlədirlər. Bu, sinekdoxa adlanır.

Un froufrou d'ailles me répondit (Schmitt, 2021: 484). *Quşların səsi mənə cavab verdi.* Ailles – qanadlar, quşun qanadları lakin burada bütövlükdə oiseaux, yəni quşlar mənasında işlənmişdir. Burada tamın bir hissəsi, bütövlükdə tamı ifadə etdiyindən sinekdoxadır. Göründüyü kimi, sinekdoxa metafora kimi bənzətmə əsasında deyil, yəni burada quşun qanadı quşa bənzədilərək deyil, tamın hissəsinin, bütövlükdə tamı ifadə etməsi ilə yaranmışdır.

Nəticə

Məcazın ən məhsuldar növü olan metafora, yaranma yollarına, ifadə imkanlarına, üslubi funksiyalarına, dilin lüğət tərkibini zənginləşdirməsinə görə məcazlar sistemində əsas yeri tutur. Eric – Emmanuel Şmitdin əsərlərindən götürülmüş nümunələr əsasında metafora ilə təşbeh, metonimiya və sinekdoxanın fərqli və oxşar xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirdik. Nümunələr gətirdiyimiz əsərlərdə digər məcaz növlərinə nisbətən metaforaya daha çox rast gəlinir.

Ədəbiyyat

1. Moren. M.K., Teterevnikova. N.N. (1970). "Stylistique Française" Moskva.
2. Djabbarov. R. (2015). "La stylistique Française " Bakou. p.97.
3. Həjiyeva. U.D. (2014). "English stylistics", Bakı, p.50.
4. Schmitt. E.E. (2021). "La Porte du ciel" Albin Michel.
5. Schmitt. E.E. (2021). "Paradis perdus Albin Michel.

Göndərilib: 16.04.2023

Qəbul edilib: 25.06.2023